

ŠEST ŽENA ISAKA SINGERA

Posle svega što sam preživela ništa me ne može začuditi, čak ni to da je Isak postao pisac. Bio je tako plašljiv, bojao se učitelja. Govorio nam je da je učitelj žaba koja je upravo progutala muvu pa su se krilca zalepila u debeloj guši. Zato je učitelj onako besan dok štapom udara slova hebrejskog alfabeta: *alef, bet, gimel*. Posle škole igrali smo se u dvorištu, Isak i Benjamin su bili muževi, a ja i Estera njihove žene. Sa dubrišta bismo iščeprkali polomljene činije, papire, kutije, suvu granu palme, koja je danima išla iz ruke u ruku kao lepeza odbegle glumice Rozike. Isak ju je pronašao iza rabinove kuće. On je bio moj muž. Išao je u sinagogu, a ja sam kuvala ručak, pesak i vodu. Kad nismo imali vode, piškili smo u pesak da umesimo kolače. Isak se klimao napred–nazad i izgovarao neke reči koje su ličile na molitvu, stavljala sam blato na polomljeni tanjir i govorila, evo moje večere, a on se pretvarao da jede. Mljac, mljac, kako je dobro to što si mi skuvala.

Iako sam već dugo u Americi, moja duša dok spavam luta kaldrmom ulice Krohmalne, tražeći svetlo jednog prozora iza kojeg je devojkica nizala koralne perle što su svetlucale u gomilicama svuda po stanu, na stolu, stolicama, krevetu. Isaku je soba izgledala kao začarani dvorac a devojkica kao najmlađa kraljeva kći koja nemuštim jezikom kamenja razgovara sa koralima, pita ih o svom dragom: koji vetar će ga doneti. Nikada više neću videti Poljsku i Krohmalnu ulicu, znam da te ulice više nema, a da su ljudi, nimalo romantični, na njenom mestu podigli bunkere od garaža, kamene blokove zgrada sa samoposlugama.

Satima smo se šunjali oko tuđih prozora gledajući šta se unutra zbiva. Na podu jedne sobe ležale su životinje na gomili i urlikale. Kasnije je Isak saznao da ih je trgovac otkupio od lovca i prodavao susednim restoranima. Muškarci su se za stolom kartali. U nekoj sobi starica je čitala iz svete knjige, a bradonja je trebilo suve pečurke koje su mu propadale kroz krilo. Jednom smo ugledali bistre plave oči teleta pored žene toliko debele da je mogla da mu bude majka, primetila nas je i tako se izbečila da smo odmah pobjegli. Videli smo i paralizovanog čoveka iskrivljenog lica i ženu kako ga hrani, dok je on driblovaio kašiku koju mu je prinosila ustima.

U pustoju i goljoj sobi ležao je na podu mrtvac umotan u čaršave, sa parom sveća iznad glave, žena na šamlici pored njega gnječila je šake i glasno jecala.

Zime su bile hladne i prepune snega. Kad sam bila žedna, otkidala bih ledenicu sa prozora i sisala je. Krohmalna je živela životom velikog slona. S

proleća je otresala ušima i surlom, naročito veselo za vreme Purima, kad se slavi jevrejska kraljica Estera, koja je nagovorila svog muža persijskog kralja da spase Jevreje od pokolja koji je pripremao pokvareni Haman. Pekari su pravili perece i kolače sa cimetom, šafranom i čokoladom u obliku kraljice Estere ili zlog Hamana, a nije bilo deteta koje sa slašću ne bi otkinulo i pojelo Esterinu glavu ili Hamanovu nogu. To je bilo vreme kada su dečaci i devojčice razmenjivali poklone. Od Isaka sam dobila lepo upakovanu kutijicu. Kada sam je otvorila, unutra je bio mrtav miš oblepljen kokošijim percima. Za osvetu sam mu poslala kolač napunjen kozjim brabonjcima. Časni Pinhas Mendel nas je grdio ukazujući da je Bog smislio hranu da utoli glad u ljudima, a ne da je mi ismejavamo.

Sećam se i džambalejskog, jezika koji smo izmislili da nas ostali ne bi razumeli. Danas sam prstao krotnu zbljuvaljku. To je značilo da je Isak ručao nešto što ne voli, a otac ga je opomenuo što jede prstima. Smislili smo i pesmicu na džambalejskom koju smo pevali marširajući do škole.

Drondaj, drondaj kičele

Mame ronca šikele

Šikele me mame ronca

U heder će dilkan zaprdonca.

Što bi otprilike značilo: Rasti, rasti testo, mama će uprkos gundanju ipak kupiti cipele, cipele će kupiti baksuz od mame i dete će veselo da otrči u školu. Naročito se nervirala Isakova sestra Hinde Estera što ništa ne razume i tražila je da je naučimo džambalejski, pokušavala je da nas podmiti poklonima, prilično beznačajnim, ali i da nije tako, Isak je nikad ne bi naučio, jer je voleo da je nervira.

Jednom je došao iza šupe, gde sam od blata mesila beskvasni hleb maces, pogledao me nekako zajapureno onim svojim bledoplavim očima, koje su se negde u dnu završavale jedva vidljivim plamenim tačkicama. Vrhovi ušiju bili su mu pomalo crveni. Prošaputao je dodirujući mi uvo usnama: Hajde da pipkalijama zvezdujemo krestu dročkavca, jer mi se nafrkestio kliziša. Pocrvenela sam i pobegla niz ulicu ne osvrćući se. Izbegavala sam da ga sretnem, a posle se njegova porodica odselila negde, ne znam tačno gde, otac je tražio mesto u kome su ljudi darežljiviji.

Sreli smo se posle četrdeset godina u Njujorku, u redakciji jednog lista koji je izlazio na jidišu i u kome je Singer odgovarao na pisma čitalaca. Čim sam ušla, odmah sam ga prepoznala, iste one šiljate uši i oči plave kao paradna dugmeta. Izvolite, bio je ljubazan i poslovan, verovatno očekujući neku od onih priča o odbeglim muževima i rođacima nestalim u holokaustu. Umesto pozdrava samo sam rekla: Drondaj drondaj kičele, mame ronca šikele. Setio se i nasmejao upitavši me kako sam ga prepoznala. – Po ušima – rekla sam i ispričala mu šta se sve sa mnom zbilo tokom ovih godina.

– Stvarno misliš da Bog postoji, Bog koji sve ovo dozvoljava? – pričali smo kao što to rade junaci u njegovim knjigama. – Bog ne može bez đavola, jer, kao svakom kreatoru, i Njemu je potrebna kritika, rekao je Isak. Ako je Bog dao čoveku nož da iseče hleb ili oguli jabuku, nije onda njegova greška ako ga ljudi upotrebe da bi se ubijali.

Otišli smo da ručamo, Isak hamburger od soje, ja činiju salate i kafu. Ponašali smo se kao da smo ceo život proveli zajedno, ne odvajajući se od naše / Krohmalne, ulice koja više ne postoji. Zatim je Isak pozeleo da odemo u zoološki

vrt u Bronksu. – Životinje su čudo božijeg umeća – rekao je pažljivo razgledajući ptice. – Vidi koliko su srećne, zadovoljne, mirne. Kako možemo da ne verujemo da je neka moćna sila sačinila njegovo perje, boje, čudesne krete. One ne moraju da se pretvaraju kao ljudi, ponašaju se tačno onako kako se to od njih očekuje.

Zaustavio se pred kavezom sa nojem, objašnjavajući kako je u Varšavi poznao neku ženu, mnogo stariju od njega, koja je ličila na ovu pticu. Ime joj nije pomenuo, ali je sasvim sigurno da je se živo sećao. Bila je ono što se u psihijatriji zove mazohist, volela je da po njoj uriniraju.

– Svaki čovek ima svoj način, pa kakva je onda korist da im sudimo – dodao je.

– Ako bi ti dali da biraš između svetice i kučke – upitala sam ga – kaži koju bi izabrao?

– Izabrao bih kučku.

Moja sestra Gina sigurno je bila Isakova prva velika ljubav, znam to pouzdano, jer mi je Gina detaljno prepričavala svaki njihov sastanak, svaku svađu, trudeći se da ne zaboravi nijedan detalj, kao da je to način da se ljubav mumificira i sačuva od propadanja i zaborava. Naslađivala se tim pričama u kojima je prizivala već doživljenu strast, koju je, klela se, samo Isak mogao da joj pruži. Posle smrti ostali su mi njeni dnevnići. Začudila me je smelost i potpuna rešenost da napiše sve, čak i ono što jedna žena nikad ne bi trebalo sebi da dozvoli. I sama se zastidim kad pomislim šta sve može da se nađe u nečijoj glavi. Ali Gina je bila sasvim drugačija od mene, nikad se nije stidela i nikad nije lagala.

Isak i Gina su se upoznali u proleće 1924. godine. Isak, provincijalac iz Bilgoraja, lutao je Varšavom tražeći sobu. Jedno dvorište, u koje je već umoran od penjanja i silaženja niz drvene stepenice ušao, podsetilo ga je na Krohmalnu ulicu, u kojoj se kao dete igrao; oljuštene zidove, na sredini đubrište sa olubljenim loncima, čovek koji uzvikuje: "Stare krpe kupujemo!" Zakucao je na smeđa izgrebana vrata, otvorila ih je žena od četrdesetak godina obučena u crnu haljinu, što je jedva dopirala do članaka, crvene kose koja je već počela da blede, sa staromodnim šinjonom na vrhu punde, bledog tena i očiju zelenih sa žućkastim tačkicama. Tako je izgledala moja sestra Gina kada je Isaka primila u svoj stan bez prozora, izvinjavajući se da bi jedino slepi miš pristao da u ovom mraku iznajmi sobu.

Tek minut stranci, već u sledećem oni su razgovarali kao bliski prijatelji. Čitali su iste pisce, ne samo jevrejske, Šolema Alejhema, Isaka Pereca, već i romane Dostojevskog, Tolstoja, Ljermontova, drame Strindberga, u kojima je Gina prepoznavala sopstvenu čulnu prenadraženost. Čak je i čula za Isakovog brata Izraela Jošuu Singera, koji je već tada bio poznati pisac. Interesovala se za okultno. Pošto su tog dana zajedno ručali, Gina ga je ispratila u hodnik, gde su se strasno zagrlili i poljubili šapućući jedno drugom da se poznaju iz ranijih života.

Kada su vodili ljubav, Gina je jecala, glasno pevala, vrištala da su probudeni susedi udarali pesnicama o zid. Priznala mu je da oseća želju da spava sa svim svojim bivšim muževima istovremeno. Budila je u njemu neverovatnu požudu, ali i strah da će u grehu zauvek izgubiti svet buduću. Voleo ju je i mrzeo u isto vreme. Kako li je to bilo strašno za oboje!

Kada se za vreme rata razbolela od tifusa, pa su zbog manjka postelja lekari želeli da je otruju, došla joj je u stan naša baka i zabranila joj da uzima lekove koje su prepisali. Hranila ju je čašom toplog mleka, koja bi osvanula na njenom bolničkom stočiću. Isaku je kroz šalu pretila da će je baka obavestiti o svakom njegovom neverstvu. Njena obuzetost smrću vodila ih je do Ruskog groblja, gde su šetali pričajući o mladićima poginulim u ratu i o večnom životu. Onda bi ogladnela i pozivala ga na porciju nudli sa lukom. Redovi grobova i izbledele fotografije toliko su je uzbuđivali da je od Isaka tražila da se ljube tu, na groblju, ne mogavši da sačeka da dođu kući.

Imali su samo toliko novca da ne umru od gladi. Kupovali su na jeftinim pijacama presušeni dvopek iz ratnih rezervi u pola cene ili su hodali miljama jer nisu imali da plate tramvaj. Glad ih je potpuno oslabila u svakom pogledu, samo ne seksualno. Isak je imao strašne halucinacije i čudne vizije džinova obučenih u antičke haljine, koji su polako hodali u dugačkoj povorci neke kosmičke sahrane, zatim slike ubistava i pogroma. Budio se sa željom da se približi Gininom telu, i ona je to osećala, uvek u pravom trenutku, tako da su se bacali jedno na drugo izbezumljeni od strasti koja ih je zastrašivala.

Pretpostavljam da svaki muškarac od dvadeset godina, koliko je tada imao Isak, mašta o devojci čistoj i nevinoj, preslikanoj iz neke bajke, kojoj će on otkrivati ljubav. A da iskusna žena, nekad lepa, čija je lepota počela vidljivo da bleedi, preterano strasne prirode, začinjene sklonošću ka neobičnim i zastrašujućim stvarima, polako postaje noćna mora. Nije nikakvo čudo što je Isak bežao od nje, sve duže se zadržavajući u Klubu pisaca. Još nesiguran u pisanju, razmišljao je da li svetu treba još jedno piskaralo koje umnožava knjige na policama.

Gina je osećala da ga gubi, čekala je do kasno u noć, ljubomorno ga ispitivala pa mu se strasno podavala, tražeći od njega da joj napravi dete. Naravno da od toga nije bilo ništa. Niti je ona mogla da rađa, niti je Isaku bilo i na kraj pameti da sa njom ima decu. Postala je histerična i pretila samoubistvom, u svom dnevniku je zapisala: "Sad tek shvatam da ljubav nije igra. Ljubav ubija ljude, zbog ljubavi ljudi dobijaju želju da ubijaju."

Jedne noći Gina je preobučena u prostitutku satima hodala ulicom kojom se Isak obično vraćao iz Kluba. Videla ga je kako se približava i krenula je da ga prati govoreći mu izmenjenim glasom: "Sigurno se bojite sifilisa. Zašto? Ne žudite valjda da živite u svetu kakav je ovaj?" Ušli su u mračni haustor i vodili ljubav kao nikad u životu. Isak je nije prepoznao, ili se pravio da je ne poznaje, čekajući da vidi kraj igre i na šta je sve Gina spremna. Izvadio je novac da joj plati, ali je ona odbila. Plakala je kad mi je o ovome pričala, jer je novčić kojim je hteo da plati ljubav sa prostitutkom bio njihov sutrašnji ručak. Navodno mu nikad nije rekla, ali je tada shvatila da je među njima sve svršeno, Isak joj više nije pripadao, a snaga kojom ga je držala uz sebe nepovratno je iščezla.

Mogu da zamislim šta se tada sa njom dešavalo, kako je izbezumljeno šetala gradom tražeći ga, presretala njegove prijatelje i molila ih da nagovore Isaka da joj se vrati, ili da samo još jednom vode ljubav kao u starim danima. Ponižavala je sebe na najgori način, istovremeno se kajući što je izgubila ponos, dovoljno pametna da unapred zna kako je samo psu dovoljna bačena koska.

Isak je izlazio sa drugim devojkama, očigledno verujući da su dve bolje nego jedna, a tri još bolje nego dve. Nije baš mnogo birao, to sudim po ženama

koje sam sa njim viđala. Poneke je bilo neprijatno gledati, toliko su jadvnice bile ružne. Ali on se hrabrio onom čuvenom muškom izrekom: "Stavi im vreću na glavu i sve su iste."

Gina se na kraju propila. Stanarima okupljenim u dvorištu satima je pričala o Isaku, žaleći što sa njim nije napisala knjigu o svetu mrtvih, koji je, i ne slutimo, u tako bliskoj vezi sa živima.

Šta mi je trebalo da deo svog života vežem za takvog čoveka? Kažem: čoveka, jer je Isak ponekad bio i ono što se zove čovek. Ali svi smo mi uključeni u veliku partiju pokera u kojoj mnogi blefiraju. Nemate pojma kako ljudi varaju jedni druge, jaki karakteri hipnotišu slabe. Šta mogu, ponekad ne umem da procenim čoveka, u tome je moja nesreća. Žene su padale na njegove plave oči. Imamo i sina Izraela, iako nikada nismo stali pred rabina, bili smo modernih shvatanja.

Što je Isak *mešuga*, to je zato što su mu i roditelji bili udareni, a iver ne pada daleko od klade. Svi su oni malo onako, kad vam kažem, poznavala sam ih kao ruka džep. Njegova majka Batšeba bila je u njihovoj porodici otac i muž, a Pinhas Mendel žena. Potpuno odvojenog od života, za njega je jevrejstvo predstavljalo jedini smisao, danonoćno je čitao Toru, Talmud, Kabbalu, zaboravljajući da jede i ne primećujući nikoga, ni svoju decu. Sasvim zablesavljen, on ništa nije znao o svetu. Nije čitao novine, našuo je da tamo negde postoje avioni, automobili i mostovi koje su sačinili učeni ljudi, ali to je bilo isto kao kad ja čujem da se nešto događa na Marsu. Nikad nije izlazio na balkon, čak ni po najvećoj vrućini, jer nije hteo da se pokazuje spoljnom svetu. Kraljeva deca, govorio je, treba da dobrovoljno ograniče svoju slobodu krećući se samo po palati. A svi Jevreji su deca velikog kralja. Dovoljno naivan da bi svako mogao da ga prevvari, on je davao i poslednju paru nepoznatom uličaru koji bi mu ispričao slatku pričicu kako je puki siromah, a ima ćerku za udaju. Ljudima koji su dolazili Pinhasu Mendelu po savet, smatrajući ga rabinom, sigurno je falila neka daska u glavi, mada u nesreći čovek i u najobičnijem šarlatanu vidi Mesiju.

Moja svekrva Batšeba izdavala se za sveticu iako je bila prava rospija. Uobražena zbog svog porekla, jer je, navodno, nekoj njenoj prababi rabin ponudio stolicu kad je došla da ga poseti, Batšeba se mešala u sve i svašta, sve je najbolje znala, čak je i svog muža ispravljala kad je tumačio Toru. I sad je vidim kako me merka onim svojim sivim očima, pramenovi riđe kose joj ispali iz perike, gleda me pa će da upita: Je li, Runja, šta si danas skuvala mom Isakčiću, mom golubiću? Od sve dece jedino je njega volela, jer joj je bio sličan po svemu. Tepala mu je kao da je dete koje samo njoj pripada.

Ona sama je jezivo kuvala, iako je igrala ulogu velike kuvarice, koja ostalim ženama deli savete. Samo je zaneseni Pinhas Mendel mogao da hvali slojavnjenu supu sa polukuvanim krompirima i pregorelim lukom, prekuvani pirinač koji se u tanjiru pretvorio u bljuzgu ili knedle kojima ste mogli da gađate golubove.

Obučari u Leoncinu pričaju da je imala najmanje stopalo za koje su ikad pravili cipele. Sve u svemu, bila je veštica kojoj niko nije mogao da udovolji i samo Bog zna zašto ju je stvorio.

Neko će da kaže: pa šta ova žena priča, da li je to moguće, ali ja ne pričam napamet, sve je tako i nikako drugačije, nijedna moja reč nije preterana. Batšeba je bila žena demon, Lilit, pazite šta vam kažem.

Kada je rodila svoje prvenče, ćerku Hinde Esteru, još je i sama bila dete. Nije htela da je doji, već je predala dojilji, koja je zbog prepune kuće kolevku sa bebom držala ispod stola. Kasnije je Hinde Estera žmirkala, sigurno je prašina ispod stola tada zagadila njene oči. Tri godine je beba bila kod dojilje, a Batšeba ju je posećivala jednom nedeljno, ne želeći ni da je uzme u naručje, jer je beba užasno smrdela. Kada je jadna Hinde Estera odrasla, Batšeba je imala običaj da kaže: "Vidi, vidi, Hindele, kako si izrasla u lepu devojkicu, čudim se zašto sam nekad mislila kako si ružnija od Jente, seoskog idiota iz Leoncina."

Sve vam ovo pričam da razumete ko je Isak i zašto ga mrzim. Njegova majka je svakom svom detetu dala ponešto od svoje naravi i karaktera, ali je kod ostale dece glupost nasledena od oca Pinhasa Mendela umirila nakazne crte i utišala ih do bolesti. Hinde Estera je imala epileptične napade, kroz koje se njena duša sigurno borila sa đavolom. Moše je pobeo od kuće. Isak je od majke nasledio promućurnost sa kojom zlo druguje na najgori način. Zato je uz svoje ime stavio Baševiz, što je, u stvari, Batšebino ime. Ne verujete? E pa reći ću vam nešto o čemu svi pričaju koji ga poznaju, a njegov sestrić Moris pisao je o tome i u novinama. Da je Isak mogao da bira, on nikad ne bi bio ni ujak, ni brat, ni sin, muž, otac niti deda. Često je kao mladić ležao go u istom krevetu sa majkom, tešeći je jer je videla zle duhove u mraku. Uvek je govorio: "Ako otac želi da spava sa ćerkom, šta ima lošeg u tome? Svima nama rukovode naše strasti. Ništa tako ne može da zbliži dva muškarca nego kada dele istu ženu." Sa bratom Jošuoim uvek se svađao oko devojaka.

Jednom je Isak izveo sestru Hinde Esteru i trinaestogodišnjeg Morisa u pozorište da gledaju neki komad na jidišu, Isaku je bilo dosadno tako da se stalno vrteo i osvrtao. Vratili su se u Jošuin stan da tu prespavaju. Ujutru su, na opšte iznenađenje, u Isakovom krevetu osvanule dve devojkice, jedna bucfasta i druga mršava kao skelet. Ova debela je kasnije ostala trudna i tražila je od Isaka da se venčaju, a to je bilo isto kao da mu je predložila da ostatak života provede u lancima i iza rešetaka. Bio je ljubavni Hudini, uvek je uspevao da se izmigolji, do sledeće veze, i tako stalno.

Nas dvoje smo bili dva sveta. Ko bi ikad poverovao da će se dva bića tako različita kao što smo Isak i ja negde sresti i čak provesti nekoliko godina zajedno! I u našem sinu Izraelu te suprotnosti se nisu stopile, već su ostale da prkose svaka za sebe, zauvek nepomirene. Moje mesnate usne nisu se slagale sa Isakovom lisičijom šiljatom bradom. Istaknute jagodice nisu odgovarale visokom čelu.

Više ga je zabavljalo da hrani ptice nego da se igra sa sinom. Nije mu se obraćao danima, ali ga zato nije mrzelo da prepešači do drugog kraja grada samo da bi kupio proso koje je tamo bilo jeftinije. Uostalom, i sam je napisao: "Šta je sin na kraju krajeva? Zbog čega mi moje seme znači više nego nečije tuđe? Kakva je vrednost krvnog srodstva? Svi smo mi supa iz istog kotla. Pođimo nekoliko generacija unazad i videćemo da je cela ova gomila imala zajedničkog dedu. Sve je to privremeno i prolazno, svi smo mi mahovina iz iste močvare. Ako ne možeš voleti sve ljude, ne bi trebalo nikoga da voliš."

U tome je bio njegov problem, što nije voleo ljude, već ih je upotrebljavao i bacao kao stare krpe, posebno žene. Brzo ih je ostavljao, naročito one koje su

nešto koštale, to je bio siguran znak da treba da beži kako zna i ume. Kada sam ga napustila i sa sobom povelala malog Izraela, samo mu je jednom za sve ove godine poslao iz Amerike nekoliko dolara za rođendan.

Još kao sasvim mlada verovala sam u komunizam i u Rusiju, zemlju u kojoj će svi ljudi ostvariti sreću. Isak mi se smejao, za njega je posvećenost ideji za dobrobit čovečanstva bila besmislica, svoju kožu je priznavao za jedinu zastavu. Sa sinom sam otišla u Rusiju, iz koje smo jedva izvukli živu glavu, zahvaljujući mojim bogatim tetkama iz Istambula, koje su organizovale naše spasavanje i put do Izraela. Šta se sve tada dešavalo, strašno mi je i da pomislim. Ali, ipak verujem da će jednom biti moguća sreća za sve ljude.

Kako to da je Isak postao značajan pisac? Ne mogu da verujem. Ljudi mora da su izgubili i ono malo dobrog ukusa kada se oduševljavaju njegovim glupostima o ženi koju je obljubio demon ili o mužu koji napušta svoju zakonitu ženu da bi živio sa drugim muškarcem. Koga mogu da impresioniraju takve stvari?! Ja bar znam šta su dobre knjige, moj otac je imao komplet Šolema Alejhema.

Isak je počeo da piše samo zato što je njegov brat Jošua već bio poznati pisac, iz čistog inata i zavisti, njega ništa nije moglo da tako podjarca kao suparništvo. Da nije postao pisac, bio bi najobičniji svodnik koji podvodi žene bogatim klijentima i naslađuje se lako stečenim novcem. Svodnik ili pisac, pa i ne vidim baš neku veliku razliku.

Volim da gledam izloge i kupujem haljine i cipele. U stanju sam da satima šetam bulevarom, od radnje do radnje. Moji ormari puni su haljina, jer nisam u stanju ni sa jednom da se rastanem. Za mene su haljine kao ljudi, zamišljam njihove sudbine povezujući ih sa mestima i proslavama na kojima sam se u njima pojavljivala. Sem toga, kad čovek počne da stari teško se odvaja i od najmanje sitnice. Isak kaže da to nije ni dobro ni loše, to je jednostavno tako. Njega je skoro nemoguće nagovoriti da kupi novu stvar. On nosi šešir dok se ne raspadne.

Još radim na modnom odeljenju velike robne kuće, jer sam pravi majstor da ubedim žene, nijedna ne ode od mene bez paketa u rukama. Posle posla žurim u naš stan u Zapadnoj 86. ulici, gde me čeka Isak da ručamo zajedno. Njemu pripremam poseban obrok, jer je vegetarijanac. Ponekad se šalim na račun njegove ljubavi prema životinjama. To je svetogrdje, kažem mu, zamišljaš da si bolji od Boga, da si, valjda, i sam Bog. Da stvarno veruješ, znao bi da nas je Bog stvorio kao mesojedce – a ti hoćeš i Njega da ispravljaš. Onda bi me on upitao: "Stvarno misliš da nas je takve stvorio?" "Pa naravno", odgovaram, "mi smo životinje stvorene da jedu meso". "Onda dodavola i sa njim", Isak bi odgovorio.

Dobro je poznao ljude i saosećao sa njihovim nesrećama, ali se ničemu nije čudio, ništa nije osporavao i sve je razumeo tako da sam mogla da mu ispričam i svoje najskrivnije misli. Često se sećao detinjstva u Krohmalnoj ulici i svog oca rabina Pinhasa Mendela, kome su dolazili bogati i siromašni, nastrani i izgubljeni da ih posavetuje i pomogne im. Jednom je radi razvoda došao neki bogat trgovac. Izgledao je tako kao da mu je bio potrebniji lekar nego razvod, ali nije hteo da svojoj mladoj ženi uskrati pravo da živi sopstveni život i da se uda ne

morajući da čeka kad će joj muž umreti. Posle posete ovog para, Isak je ponekad prolazio pored trgovčeve radnje, u kojoj je njegova žena bezbrižno merila svilu, uopšte nije izgledala dirnuta muževljevim neobičnim gestom. Njemu, strancu koji je tuda slučajno prolazio, bilo je teško dok je žena mirno, čak bezbrižno, skidala robu sa rafova i usluživala mušterije. "Kasnije u životu", govorio mi je posle ove priče, "iskusio sam to mnogo puta, nisam noću spavao zbog ljudi koje sam jedva poznavao, dok su njihovi najbliži rođaci bili potpuno nezainteresovani. Naučio sam da postoje ljudi tako neprobojni da nikakva nesreća ne može da ih uzdrma."

Isaka sam upoznala na Porterovoj farmi, oboje smo tu provodili odmor. Zašto žena izabere baš tog muškarca a ne nekog drugog? Odmah sam se u njega zaljubila. Naša veza je bila neobična. Bila sam udata. Nisam bila slobodna, imala sam dvoje male dece i muža. Upravo smo iz Nemačke stigli u Ameriku, brinuli smo oko svakog penija, a ni Isak se baš nije rasipao novcem. Farma na kojoj smo se odmarali nije bila skupa. Vodila sam decu na vožnju čamcem, tu u blizini nalazilo se jezerce zaštićeno šumom, tamo sam upoznala Isaka. Kada smo se vratili u grad, počeli smo da se dopisujemo, zakratko, pa smo prekinuli, jer nisam mogla da zamislim da ostavim svog sina Klauusa i ćerku Inge. Stvarno nisam znala šta da radim. Stalno sam mislila na Isaka, sve u vezi sa njim užasno me je privlačilo. Znala sam da ću sa njim provesti ceo život.

Ponekad je naprasit, ume da se razviče, naročito kada se ne slažem sa njegovim mišljenjem ili kad ga pozovem nadimkom pred nepoznatim ljudima. Jednom je bilo neko društvo kod nas na večeri, dogovarali smo se gde ćemo sutra na izlet i ja sam predložila Ouk Blafs. Isak je skočio, uši su mu se zacrvenele. Ko me je šta pitao, kako mi je palo na pamet da se mešam. Gostima je kroz šalu objasnio da su me Nemci hiljadu godina obučavali da budem poslušna žena, pa neće valjda on da pokvari hiljadugodišnji trud. Nisam se ljutila, znam da ga bes brzo prođe, uostalom, takav je život sa genijem. U svojim pričama on opisuje kako je žena živela sa dva muškarca ili muškarca koji ima dve, pa čak tri žene, ali sam sigurna da mi ne bi oprostio neverstvo. Iako me ponekad pita šta bih uradila kada bi on imao još jednu ženu, sigurna sam da nije u stanju da zamisli drugog muškarca pored mene. Širokogruđi pisac je jedno, a čovek slab i osetljiv nešto sasvim drugo. Svima nama je dozvoljeno da pokažemo izvesne slabosti, ne vidim šta je u tome strašno.

Njegove predrasude prema ženama slične su onima prema nauci. Isak nikad ne propušta priliku da se podsmehne naučnim otkrićima. Za njega je priča o evoluciji najobičnija laž. Univerzum je stvoren u jednoj jedinjoj sekundi. Sam Bog, ako uopšte postoji, odjednom se pojavio. Ničeg nije bilo. Odjednom je sve bilo – Bog, svet, život, ljubav, smrt.

Iako smo u braku već trideset godina, još me začudi Isakov strah od demona. Sasvim sam se navikla na spiskove *dibuka* u kojima opisuje njihov izgled i osobine, koje se menjaju od slučaja do slučaja, njegovu bojazan da prođe pored trafostanice, u kojoj vrvu od demona, zaobilaženje ugnutih mesta, po kojima truckaju kola budeći podzemne demone. Jednom je otišao u samoposlugi da našoj maci kupi konzervu hrane. Po načinu kako je ušao u kuću znala sam da nešto nije u redu. Bio je usplahiren, nije ni šešir skinuo, već je odmah ušao u kuhinju i seo pored prozora.

- Nisam kupio konzervu – rekao je.
- Zašto?

– Sa konzerve su me gledale urokljive oči demona.
– Ali to su mačije oči, da kupci vide šta se nalazi u konzervi!
– Ne pričaj kad ne znaš, – obrecnuo se – dobro znam šta sam video, nisam valjda lud. Demon mi se podsmevao unapred se radujući kako ću ga uneti u kuću. Malo je falilo pa da ne primetim.

Naši najlepší trenuci su kada Isak piše. On može da piše svuda, na kolenima, u vozu, na stanicu, dok čeka da mu serviram *blinCES*, u krevetu. Obično mi pre spavanja čita ono što je tog dana napisao. On piše tako jednostavno da ga i deca razumeju. Želela bih da napišem memoare, ali Isak misli da se to nikad neće dogoditi.

Dugo je patio za sinom Izraelom, koga nije video godinama, čak je i molio prvu ženu Runju da sa njim dođe u Ameriku, ali ga je ona ucenjivala. Doći će ako joj Isak obeća da će opet živeti zajedno. Isak svog sina nije video dvadeset godina. Zamišljao je njihov susret plašeći se da neće imati o čemu da razgovaraju. Kakve oči ima? Kako govori? Da li voli da čita? Igra li šah?

– Šta da mu kažem kad ga prvi put vidim?
– Kazaćeš mu ono što ti prvo padne na pamet – odgovarala sam.
– Da li će me prepoznati, da li će u meni videti oca?
– Svakako da hoće.
– A ako mu izgledam sasvim obično, ako bude poželeo da me menja za prvog prolaznika koji prođe ulicom?
– Moraš da ga fasciniraš nečim.
– Čime?
– Ne znam, elegancijom, besprekornim držanjem.
– Ne – setio se – čitaću mu misli, to će ga sigurno oduševiti. Hajde, zamisli nešto. Jesi li zamislila?

Duboko se koncentrisao pritiskajući dlanovima kapke. Na plafonu je tražio tu nenapisanu rečenicu.

– Svako će živeti onoliko koliko mu je pisano, još nijedan čovek nije izigrao sudbinu. Ako treba da se desi, desiće se.

Bila sam iznenađena što je Isak pogodio da sam mislila o letu avionom za Santa Barbaru, gde je trebalo da isporučim neku robu namenjenu lancu robnih kuća. Opet smo se vratili sinu. Tešila sam ga da će se sve srediti kad se budu sreli. Veza između oca i sina je prirodna i niko ne treba da je unapred uređuje. Sve se baš tako i dogodilo kad je mladić doputovao u Njujork.

Isak je nežan, uvek me poljubi pre spavanja. Brine se da li sam popila tablete za pritisak. Ume satima da čuti, ali u njegovom pogledu vidim da me voli. Nikad nikom ne bi učinio našao.

Bog nije bio širokogrud kada je ljudima delio pamet, plemenitost, vrlinu. Ali ih je bogato nagradio osećanjima. I najblesavija seoska luda može da bude kralj u svojoj riznici prepunoj patnje, stida, radosti i tuge. Isakove knjige to dokazuju.

U porodici mog muža Jošue sve je bilo greh. Nazvati učitelja reb Majera ludim, bio je greh. Loviti muve na Šabat, isto je bio greh. Crtanje je bilo grešno. Trčati je bilo greh. Jevrejini ne bi trebalo da trči osim ako ga ne jure. Izabrani narod

treba da se uzdržava od trčanja namenjenog hrišćanima i ostalim nejevrejima. Što god neko radio ili ne radio, šanse da greši bile su mu podjednake. Pa, ako se ništa ne radi, i to je bio greh. Muž mi je pričao da ga je otac uvek opominjao kad gleda kroz prozor. Zašto gubiš vreme? Jevrejin ne sme da lenčari. Bolje bi ti bilo da učiš.

Čak ni Šabat nije donosio olakšanje, ni tada nije moglo da se umakne tiraniji Tore, koju je predano sprovodio Pinhas Mendel. Kada bi se porodica vratila kući posle dugotrajnih molitvi, ručak posebno pripreman za ovaj dan – riba, meso, prilog od mrkve – uveliko je bio hladan. Čim su jeli nastupalo je vreme popodnevnog odmora. Ako Jošua nije hteo da drema, morao je da čita o svetskoj taštini iz debele Knjige Morala.

Svakako da je prečasnii Pinhas Mendel imao najbolje namere. Njegovo oduševljenje Torom, potkrepljeno neverovatnim pitanjima, nije jenjavalo sa godinama, naprotiv, ta privrženost je postala sve veća, ponekad začinjena humorom. Stari reb Zejnel ga je jednom upitao: "Zašto je Svemoćnom tako potrebno da se Jevreji mole tri puta dnevno? Ako Jevrejin propusti da se pomoli, sigurno će stradati u Geheni. Veliki je Bog, On ima mnogo planeta, za Njega se stalno mole anđeli. Pa zašto je onda tako surevnjiv kada je u pitanju molitva nekog malog Jevrejina u zabitom selu, koji treba da se moli tri puta dnevno, i još da zahvaljuje za sve ono što dobije i pojede." Pinhas Mendel je odgovorio: "Svevišnjem uopšte nije potrebna tolika molitva. Jedino što On zna iz iskustva jeste da će ljudi, ako prestanu da se mole, poželeti da se mole nečemu drugom, a to se Njemu uopšte ne bi dopalo.

Pinhas Mendel je pričao deci da osim ovog vidljivog postoji i nevidljivi svet, prepun krilatih i repatih bića koja se nama poigravaju. Ovu zanesenost hladila je njegova žena Batšeba razumnim objašnjenjima i prigovorima, koji su pokazivali trijumf pameti nad čudima.

Moj muž Jošua nikad ne propusti priliku da za stolom pred gostima ispriča priču o ženi koja je donela mrtve guske u torbi. Žalila se uplašeno da guske, iako su zaklane prema jevrejskom zakonu, i dalje pište. Pinhas Mendel je prebledeo od straha, ali je Batšeba uporno tvrdila da mrtve guske ne mogu da pište. Žena je pokazala izvadivši guske iz torbe, stvarno su pištale. Pinhas Mendel je čuvši to tvrdio da u njima još boravi Bog, a Batšeba se skeptično osmehivala. Da li si im izvadila grkljane? Žena je rekla: Nisam. Batšeba je trijumfovala. Eto zašto su guske pištale.

I danas kada tvrdimo neku pouzdanu istinu citiramo Batšebu. Mrtve guske ne pište.

Nije nikakvo čudo što su deca želela da se što pre osamostale i odu. Strogi put vrline Pinhasa Mendela pretvorio se kod sina Moše u versko ludilo. Želeo je da bude svetac koji hoda zemljom. Umro je od gladi u nekom zbegu, jer je odbijao da jede hranu koja nije *košer*. Čerka Hinde Estera volela je da crta, ali u tome nije našla utočište, jer su joj popuštali živci. Razgovarala je sama sa sobom, smejala se i plakala istovremeno. Jošua je postao pisac. Isak ga je u svemu imitirao.

Te nedelje je moj muž Jošua završio svoj veliki roman *Braća Aškenazi* pa smo želeli da proslavimo. Pozvali smo na večeru njegove kolege pisce sa kojima je Jošua često sedeo u Klubu: Meleha Raviša, koji se nedavno doselio u Varšavu, Jozefa Kermana, stidljivog neženju sa nekim knjigama objavljenim u inostranstvu, i Kađu Molodovski, koja je nosila kravatu i borila se za ženska prava.

Pripremila sam punjenu ribu i pitu od krompira. Još sa vrata Meleh je skidajući kaput uzviknuo: "Kako divno miriše!" Kada mi je poklonila kutiju za nakit

presvučenu cvetnim somotom i odmah se ponudila da mi pomogne u kuhinji. Jozef je uzbuđeno pričao o susretu sa nekim Rusom, emigrantom, koji je pobjegao od Staljinovih čistki. Svi su ga pažljivo slušali, ali niko nije poverovao u njegovu priču. Mnogo su pušili i do kuhinje je dopirao dim da me opomene da iznesem činije sa jelom. Isak je kasnio po svom običaju, nije vredelo da ga čekamo pa smo počeli bez njega.

Kada sam jelo stavila na sto, primetila sam da pita nije dovoljno pečena i da se donja kora potpuno odvojila. Zatim sam otkrila da nemamo salveta, zaboravila sam da ih stavim na spisak. Sve nade sam polagala u punjenu ribu, koja je zaista bila izvrsna, jer su je svi hvalili, krišom brišući prste o stolnjak. Nazdravili su mom mužu u čast *Braće Aškenazi: Mazal tov, mazal tov*. Jozef je ispričao vic o Kičeleu, koji je upitao rabina kako da ispuni vreme na Šabat. Da li sme bar da spava sa ženom? Samo sa svojom, odgovorio je rabin, jer je na Šabat zabranjeno svako zadovoljstvo. Muškarci su se nasmejali i zatim zakašljali. Neko je zazvonio. Otišla sam da otvorim. U sobu je ušao Isak i prišao stolu jednom rukom ispravljajući vrhove posuvraćenih revera koji su ličili na đačke "uši" u sveskama, dok je drugu pružio Jošui. Bio je bled kao da tri dana nije spavao.

Čim je seo, prihvatio se jela koje se već ohladilo. Odmah je primetio ostatke nepečene pite po tanjirima i rekao mi:

– Od tebe, Genja, nikad neće ispasti dobra domaćica. Zar nisi videla da ti je donja kora skroz nepečena?!

Nisam mu odgovorila, i ostali su ćutali želeći da tišinom pokažu svoju prijatnu sitost, u kojoj im gnjecave kore nimalo nisu smetale. Neko je započeo razgovor o knjigama Isaka Pereca, upoređujući ih sa romanima Dostojevskog, koga nisam čitala, ali sam znala da je u pitanju nešto značajno, jer je moj muž, kada je trebalo nešto da pohvali, govorio: "To je kao kod Dostojevskog."

– Pričate gluposti, – rekao je oštro Isak – otkud Perec može da liči na Dostojevskog! Ko bi smeo da se s njim uporedi!

Pogledali smo ga tako kao da je opalio šamar samom Percu, ali se Isak nije uzbuđivao ni najmanje, prstima je ubacivao komade ribe u širom otvorena usta uživajući što nas sablažnjava mljackanjem. Govorio je između zalogaja. Tada još niko nije znao da Isak potajno piše. Jošua ga je pomogao novcem koliko je mogao, bio je za nas čovek bez zanimanja, mrzovoljno zakeralo koje bi i Boga učilo kako da stvori svet za četiri dana.

– Zar nećete da čestitate bratu završetak romana?– upitala je Kada Molodovski, polako otežući svaku reč. – Nije mala stvar napisati tako obiman roman, sagu o jednoj velikoj porodici kroz tolike godine.

Isak je pijuckao vino bučkajući gutljaje po ustima. U sobi se čulo kako mu vino klizi niz grlo. Neko je potrčao pored prozora.

– Pa čestitam ti, brate, – rekao je značajno – nije lako napisati toliku knjižetinu, već žalim one jadnike koji će je, čitajući pred spavanje, držati na grudima. Pisci ponekad, u društvu, za stolom, pričaju kao Šeherezada, samo vezu, ali kad uzmu pero u ruku, ukoče se i preplaše. To se, naravno, ne odnosi na tebe, brate.

U stvari je kazao: i te kako se to odnosi na tebe.

Jošua se zacrveneo i pripalio ko zna koju cigaretu te večeri. Moj muž je bio poznat pisac, zato sam krenula da ga branim, odgovorivši Isaku da on o knjigama ne zna skoro ništa, pa nije njegovo da kritikuje i ispravlja. On se okrenuo ka Jošui, skoro me ne primećujući.

– Žena ti je pravi šišmiš.

Gosti su polako počeli da ustaju. Otišli su svi odjednom kao što su i došli, i Isak sa njima. Na stolu su ostali tanjiri prepuni ribljih kostiju i gnjecavih gomilica pite sa ugašenim pikavcima.

Nekoliko dana kasnije srela sam na pijaci brbljivicu Altele, koja se probijala između tezgi i najzad me uhvatila za rukav.

– Jeste li čuli za skandal u Klubu? Kako niste, pa svi o tome pričaju. Vaš dever Isak Singer je na sva usta izvredao pisca Pereca, samo što se nisu potukli, malo je falilo, vaš je muž divan čovek, ali njegov brat prosto priziva neprilike.

Pošto sam je upitala kada se to dogodilo, navela mi je dan i vreme koje je Isak proveo kod nas na večeri. Rekla sam da je to nemoguće, jer je Isak te večeri bio sa nama. Pogledala me je začuđeno.

– Videla sam svojim očima, uostalom, pitajte gospodina Kopickog, on je sedeo za susednim stolom.

Jedva sam čekala da stignem kući i sve ispričam Jošui. Gde je, u stvari, bio Isak? Možda smo svi za večerom imali kolektivnu halucinaciju? Čovek ne može istovremeno da bude na dva mesta, kao što ni mrtve guske ne pište. Da li sam sasvim sigurna da je Isak one večeri bio sa nama?

Jošua me je čekao u predsoblju i sa vrata prihvatio torbe sa povrćem. Bio je nestrpljiv da mi nešto kaže.

– Zamisli, molim te, danas sam video seku Hinderle i ispričao joj o večeri u sredu i Isakovim zlobnim primedbama. Ona tvrdi da je te srede bila sa Isakom i Morisom u pozorištu, komad je bio dosadan, ali su svi pljeskali.

Nikada nismo saznali gde je Isak bio, kod nas na večeri, u Klubu ili u pozorištu. Kada smo njega upitali, on se samo smeškao imitirajući mamu Batšebu, koja, kad hoće da naglasi nešto, prstom gura pramenove kose pod periku: Naravno da mrtve guske ne pište. Ali ja više nisam sasvim sigurna.

Ičele, moj golube, moj poljupcu, mili i dragi Ičele. Ovi ti pismo pišem jer znam da ga nikad nećeš dobiti, da ne možeš da ga pročitaš, inače ga ne bih pisala. Pišem ga prstom po staklu prozora koji gleda na park i ljude koji se šetaju, grickaju kokice, a ti nisi među njima. Nekad smo taj park gledali zajedno i ti bi primetio kako otvranje prozora na nekom soliteru miljama udaljenom baca blesak na utabanu stazu kojom trče glumci u trenerkama želeći da očuvaju vitku liniju, "baš su blesavi" kazao bi, "ima toliko boljih načina da se čovek pošteno oznoji". Ili smo se smejali jatu papagaja koji lete na jug i traže dozvolu za prinudno sletanje, papagaje si ti izmislio da me zasmehavaš kad sam tužna: Slušaj, Hanka, nemoj slučajno da cmizdriš kad više ne budem sa tobom. Ali ja ipak plačem, šta mogu kad suze same cure, brišem ih prstima i nastavljam da pišem po prozoru, mazuckajući tačkice prašine i magloviti obris što liči na tebe, a koji je stvorio dah iz mojih usta.

Glupo je što ti pišem, ti sigurno odande sve vidiš i čuješ, i sad kažeš: "Vidi onu devojkicu Hanku kako cmizdri kao da joj je kugel pregoreo, sve joj crne suze cure niz obraze, a to je zato što mi se razmazala šminka."

Sad se tamo gore svi valjaju od smeha, jer im pričaš viceve o tetki Heji Kajle kad stavi šešir od lisičijeg krzna sa trinaest repova ili praviš izraz lica prestrašenog hasida kome je tvoj brat objašnjavao šta su logaritmi, a to nije fer, stvarno nije u redu da ih zasmeejavaš dok se ja ovde raspadam od žalosti.

Isakčiću, jedini moj ljubavniče, nikada u životu neću pogledati drugog muškarca, to sam se zaklela pred Knjigom i sa svećama na glavi, iako mi ti ne veruješ, ali baš me briga, nisam se zaklela zbog tebe nego zbog sebe.

Isakčiću, lčele, ti ćeš gore da zgrešiš, sigurno ćeš zgrešiti sa nekom tuđom ženom, a Pura, Andeo zaborava, uzeće ti sećanje i opet te poslati na Zemlju da se ničega ne sećaš, ni da smo se voleli čak i zabranjenim danima i da sam ti dozvoljavala da radiš sa mnom šta ti padne na pamet, a padalo ti je bez stida svašta.

Ponovo ćeš se roditi u telu nekog drugog, odrašćeš, postati mladić kad ja već budem zrela žena, a tvoja će duša čeznuti da se sa mojom spoji, jer je, osećam to, ostalo nešto nedovršeno među nama. Vidim kako nogu pred nogu bezbrižno hodaš dok te tvoja duša vrlo brižno vodi prema parku i ugaženoj stazi kojom brodvejski glumci trče da bi skinuli višak kilograma. Stojiš i gledaš u nebo po kojem lete crne ptice, ništa zanimljivo, bar da su crvene ili plave, pa bi onda izgledalo da su poleteli parčići neba. A tamo gore vidi se jedan prozor i žensko lice vrlo blizu stakla i njen prst kako piše po prozoru, baš neobično, jer je gledaš odozdo, a ona tebe odozgo, na trenutak je prestala da piše.

Dopada ti se lice u prozoru i odlučuješ da je čekaš na ulazu, dan, dva, koliko bude trebalo. Moraće da side da kupi hleb ili da prošeta psa i proći će pored tebe, ozbiljna i odmerena kao da ništa ne zna o susretu koji se priprema.

Ide prema tebi, mala i punačka, zaobljenih kukova, punih usana i smeđih očiju koje odsijavaju radost onih koji ničemu nemaju da se nadaju. Takve ti se žene baš sviđaju. Polaziš za njom i bezobražno je pratiš, započinjete razgovor i već se raduješ što ćeš je imati, mreža oko nje je dovoljno jaka, i sve, baš sve se dešava kao što ne treba, jer ta žena nisam ja, već neka druga što na mene liči. Ja sam još kraj prozora i izaći ću iz stana malo kasnije, dovoljno kasno da te ne sretmem, jer si već sa onom ženom, ljubiš je i miluješ joj grudi, i dok ulaziš u telo koje nije moje, tvoja duša oseća da nešto nije kako treba, ali ko će ga znati. Uspavljuju je drhtaji i noć koja se polako spušta na park, kuće i ljude koji trče. Sve nestaje u mraku, nema ni mene ni tebe, samo je gusti strašni mrak, prazan mrak u kome ničega nema.

Zato plačem, lčele, Isakčiću, eto, zato plačem.

1995.